

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Татулич І. Ю.

ВСТУП

Преамбула Конвенції ООН про права дитини 1989 р., ратифікована Україною 1991 р., робить акцент на тому, що кожна дитина має право на сім'ю. У вищезазначеному нормативно-правовому акті підкреслюється, що дитині для повного і гармонійного розвитку найкраще виховуватися у сім'ї, в атмосфері щастя, любові та розуміння. Саме за таких умов дитина може бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві й вихована в дусі найвищих гуманістичних ідеалів і цінностей¹. Однією із гарантій дотримання права дитини на сім'ю є інститут усиновлення.

Правове регулювання цього соціального явища було відоме ще у Стародавньому Римі. Але умови такого прийняття дітей у сім'ю, його процедура та правові наслідки змінювалися з історією розвитку людства. Загалом усиновлення залежало від ставлення суспільства до шлюбу, економічно-соціального рівня розвитку тієї чи іншої держави, її політичного устрою². Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду в консульській установі або дипломатичному представництві України. Усиновлення здійснюється відповідно до вимог ст.ст. 207–235 Сімейного кодексу (далі – СК України), постанови Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» тощо. Цим Порядком встановлено облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, та порядок передачі дітей на усиновлення. Відповідно до вимог нормативно-правових актів України, які регламентують питання усиновлення, діяльність з усиновлення провадиться уповноваженими державою органами та посадовими особами. При цьому забороняється будь-яка діяльність з усиновлення з метою отримання прибутків. Окремо визначаються права та обов'язки кандидатів в усиновлювачі та

---

¹ Конвенція про права дитини ООН від 20 листопада 1989 р., ратифікована Постановою ВР № 789-12 від 27 лютого 1991. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

² Глиняна К. М. Правове забезпечення таємниці усиновлення. URL: <http://apdp.in.ua/v38/20.pdf>.

усиновлювачів, а також здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей.

Сімейне законодавство зазначає, що усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, а саме дитини, яка була покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати з них батьки, інші родичі (ч.1 ст. 209 СК України); яку було підкинута чи знайдено (ч.1 ст. 209 СК України); усиновлення братів та сестер (ст. 210 СК України); а також у виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування (ч. 2 ст. 208 СК України).

В Україні усиновлення дітей визначено пріоритетною формою влаштування вищевказаних дітей³. Закріпивши пріоритет сімейного виховання в нормативно-правових актах, держава зобов'язується забезпечити його реалізацію. Також держава сприяє розвитку усиновлення, встановивши обов'язковий судовий порядок його проведення, заборону посередницької, комерційної діяльності щодо усиновлення дітей, передання їх під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян України, іноземців, можливість застосування до усиновлювача такої санкції, як позбавлення батьківських прав⁴.

Усиновлення на підставі рішення суду охоплює відповідно до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) такі випадки: 1) усиновлення в Україні її громадянами дитини, яка також є громадянином України; 2) усиновлення в Україні її громадянами повнолітньої особи, яка також є громадянином України; 3) усиновлення в Україні іноземцями та особами без громадянства дитини, яка є громадянином України; 4) усиновлення в Україні дитини, яка є іноземкою і проживає на території нашої держави, громадянами України або іноземцями та особами без громадянства⁵.

Як вважає Т.А. Стоянова, правова природа справ про усиновлення зумовлена процесуальною специфікою справ окремого провадження, що проявляється в таких ознаках: 1) судова діяльність у справах про усиновлення направлена на підтвердження наявності або відсутності усиновлення шляхом встановлення наявності усіх позитивних та відсутності усіх негативних умов усиновлення; 2) справи окремого

---

³ Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2008 р. № 905. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995>.

⁴ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

⁵ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-VI (в редакції від 07.01.2018 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № № 40–41, 42. Ст. 492.

провадження характеризуються тим, що метою судової діяльності у більшості із них є охорона інтересів фізичних та юридичних осіб. Охоронюваний законом інтерес у справах про усиновлення – це передбачена нормами об'єктивного права (ст. 207 СК) можливість особи звернутися до суду за створенням умов задля реалізації юридичного інтересу усиновити дитину (повнолітню особу); 3) справи про усиновлення як справи окремого провадження є безспірними. Але у справах про усиновлення можливе виникнення спору про окремі факт з незацікавленою особою, у більшості випадків з державним органом (невідповідність особи усиновлювача вимогам закону, відсутність згоди дитини тощо), що не є тотожним із спором про право, тому не може призводити до залишення заяви без розгляду⁶.

12 березня 2020 року у Верховній Раді зареєстровано проєкт Закону № 3206 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури розгляду судових справ, пов'язаних із захистом прав дітей»⁷. Метою законопроєкту є спрощення процедури розгляду судових справ про усиновлення дитини, що сприятиме розвитку та підтримці сімейних форм виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування. Проєктом пропонується внести зміни до Сімейного кодексу України та ЦПК України. Автори зазначеного законопроєкту мотивують запропоновані новації ускладненою процедурою та тривалими строками розгляду справ про усиновлення та реалізацією судового рішення. Ми не заперечуємо, що частина із запропонованих законодавчих змін є доволі обґрунтованою. Проте є низка ініціатив, які можуть створити суттєві проблеми під час вирішення судами доволі складної категорії справ.

1. Процесуальний порядок порушення справ про усиновлення

За своєю специфікою та правовою природою справи про усиновлення розглядаються за правилами окремого провадження, в основі розгляду та вирішення яких лежать основні вимоги та процесуальний порядок позовного провадження, однак зі своїми винятками та доповненнями, які характеризують неповний вид цивільного судочинства. Законодавець, зокрема, визначає у ст. 310 ЦПК *підсудність справи*. Так, заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їх проживання. Безумовно, законодавець мав на увазі, що за місцем проживання дитини. Однак, як вірно зазначає О.О. Коваленко, із граматичного

---

⁶ Стоянова Т. А. Процесуально-правова природа справ про усиновлення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 134.

⁷ Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури розгляду судових справ, пов'язаних із захистом прав дітей. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68361.

тлумачення цієї статті можна зробити висновок, що заява про усиновлення має подаватися зовсім не до суду за місцем проживання дитини, а до суду за місцем проживання її батьків, оскільки у нормі вжитий займенник «їх», який вжитий у множині так само, як й іменник «батьки». Тому вказаний автор пропонує внести зміни у дану норму, виклавши її у такій редакції, де займенник «їх» заміняється займенником «її»⁸.

Місце проживання фізичної особи визначається за правилами ст. 29 Цивільного кодексу України та Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV, а також за Правилами реєстрації місця проживання, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України 02 березня 2016 року № 207.

Оскільки засобом порушення справ у окремому провадженні є заява, то заявник звертається до суду з відповідною *заявою*, зміст та спеціальні вимоги до якої чітко закріплені в ст. 311 ЦПК. Важливим аспектом процесуального порядку звернення до суду є те, що така заява не може бути подана представником особи, на відміну від інших заяв окремого та позовного проваджень. Даний процесуальний документ подається виключно особами, які бажають усиновити дитину чи повнолітню особу, та має бути підписаний особисто заявником. Відповідно до ч. 2 ст. 311 ЦПК до заяви за наявності мають бути додані такі документи: 1) копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально (при усиновленні дитини одним із подружжя); 2) медичний висновок про стан здоров'я заявника; 3) довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи; 4) документ, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням; інші документи, визначені законом. Як бачимо, законодавець закріплює невичерпний перелік документів для заявників, тому суддя, враховуючи вимоги заявників, склад учасників справи, може вимагати подання й інших документів для повного та всебічного з'ясування обставин справи. Крім того, враховуючи те, що усиновлення здійснюється за згодою осіб, закріплених у законі, до інших документів слід віднести такі: нотаріально посвідчену письмову згоду батьків (ст. 217 СК); письмову згоду закладу охорони здоров'я або навчального закладу на усиновлення дитини, яка не має батьків і перебуває у цьому закладі (ч. 1 ст. 222 СК); письмову згоду опікуна або піклувальника на усиновлення дитини, над якою встановлено опіку або піклування, а також над батьками якої встановлено опіку або піклування (ч. 1 ст. 221 СК) тощо.

---

⁸ Коваленко О.О. Особливості розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 89.

Водночас законодавець закріплює вимоги до змісту та форми заяв про усиновлення дитини особами без громадянства, що постійно проживають за межами України, або іноземцями (ч. 3 ст. 311); про усиновлення дитини, яка є громадянином іншої держави (ч. 4 ст. 311 ЦПК); про усиновлення повнолітньої особи (ч. 6 ст. 311 ЦПК).

Спеціальним правом у заявника є зазначення у заяві клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини (ч. 1 ст. 311 ЦПК).

З огляду на норми ЦПК України учасниками справи у окремому провадженні є *заявники та заінтересовані особи* (ч. 3 ст. 42). На відміну від інших справ окремого провадження, у даній категорії справ законодавець не закріплює коло заявників. Як вірно зазначається в юридичній літературі, *заявниками* можуть бути особи, які бажають усиновити дитину чи повнолітню особу. Що стосується осіб, які можуть бути усиновлювачами, то вони визначаються у ст. 211 СК України. Заявниками у даних категоріях справ водночас можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Також у нормах СК України закріплено перелік осіб, які не можуть бути усиновлювачами (ст. 212 СК України).

Загальним правилом є те, що усиновлювач має бути дієздатною особою, що досягнула двадцяти одного року на момент виявлення наміру усиновлення дитини. Це правило, однак, не стосується тих випадків, коли усиновлювачем є родич дитини (ст. 211 СК). Порівняно з іншими європейськими країнами, вказаний вік є доволі молодим. До прикладу, у Німеччині та Англії усиновлювачем може бути особа, яка досягла 25 років, у Франції – 35 років, у Швеції – 40 років⁹.

Що стосується кола *заінтересованих осіб*, то, як випливає із ч. 1 ст. 312 ЦПК, до таких осіб закон відносить органи опіки та піклування, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземних громадян, – уповноважений орган виконавчої влади, на яких покладається обов'язок подати до суду висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. Крім того, до висновку вказаний орган зобов'язаний додати документи, перелік яких закріплено в ч. 3 ст. 312 ЦПК. Вказаний перелік не має вичерпного характеру, оскільки суд у разі необхідності може вимагати подання інших документів. Закон також покладає на орган опіки та піклування обов'язок здійснювати нагляд за дотриманням прав дітей, які усиновлені і проживають в Україні (ч. 1 ст. 235 СК).

Відповідно до положень статті 214 СК України, ч. 1 ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від

---

⁹ Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / за ред. І.В. Жилинкової. Х. : Ксилон, 2008 (коментар до ст. 211 СК). Апеляція – правовий портал. URL: <http://apelyacia.org.ua>.

13.01.05 р. № 2342-IV та Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.08 р. № 866, якою була усунута законодавча неузгодженість щодо визначення цього питання, наразі органами опіки та піклування є державні адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад. Державні адміністрації – це органи виконавчої влади, які структурно складаються з великої кількості підрозділів, одним із яких є служба у справах дітей. Отже, всю необхідну роботу із захисту прав і законних інтересів дітей фактично здійснюють служби у справах дітей як структурні підрозділи районних або обласних держадміністрацій, що наділені конкретними повноваженнями у цій сфері.

Наділення законом відділів та управлінь районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій відповідними функціями водночас зі службами у справах неповнолітніх на практиці може викликати проблеми щодо визначення органу опіки та піклування, який має надати висновок про доцільність усиновлення дитини, що вимагає чіткішого законодавчого регулювання у визначенні органу опіки та піклування та додаткового роз'яснення Верховного Суду України¹⁰.

Заінтересованими особами у справі про усиновлення можуть бути не лише органи опіки та піклування, органи виконавчої влади, а й залежно від обставин справи інші особи, зокрема й один із подружжя, опікун, піклувальник, дитячий заклад, який надає згоду на усиновлення¹¹. Отже, заслуговує на увагу те, що змінами до ч. 1 ст. 312 ЦПК України передбачено, що під час підготовки справи про усиновлення дитини до розгляду суд може вирішити питання про участь у ній як заінтересованих осіб прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників, законних представників, а не лише заінтересованих осіб відповідного органу опіки та піклування.

Відповідно до матеріального та процесуального законодавства учасником справи є і дитина чи повнолітня особа. Однак законодавець, попри те що вона є суб'єктом цивільних процесуальних відносин та бере участь під час розгляду справи, дає свою згоду на усиновлення, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, на жаль, не визначає її процесуальний статус у процесі.

---

¹⁰ Олійник А.С. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми. *Судова апеляція*. 2009. № 1 (14). С. 144–145.

¹¹ Тубольцева Я.С. Особливості суб'єктного складу у справах про усиновлення. *Інформація і право*. 2019. № 3 (30). С. 136.

У теорії цивільного процесуального права була висловлена слухна думка про віднесення дитини також до зацікавлених осіб, оскільки взаємовідносини дитини із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню, а також та можуть вплинути на її права та обов'язки. Рішення у справі зумовлює зміну правового статусу усиновлюваної дитини та усиновителя, виникнення у них взаємних прав та обов'язків¹².

Як нами зазначалось вище, справи окремого провадження розглядаються за загальними правилами цивільного судочинства, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду (ч. 3 ст. 294 ЦПК). Отже, загальними є і стадії, за якими відбувається розгляд справи. Що стосується *відкриття провадження у справі*, то воно відбувається на підставі поданої заявниками заяви, яка перевіряється на предмет відповідності її загальним вимогам, що закріплені в ст.ст. 175–177 ЦПК України. Аналогічно застосовуються у разі необхідності положення ст. 185 ЦПК України. Другою стадією в цивільному процесі є підготовче провадження, завдання та строк якого закріплено в ст. 189 ЦПК. Водночас законодавець закріплює, що для виконання завдання підготовчого провадження в кожній справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться *підготовче засідання* (ч. 1 ст. 196 ЦПК). Натомість у справах окремого провадження законодавець, враховуючи особливості правової природи даних справ, закріплює підготовку справи до розгляду (наприклад, ст. 307 ЦПК України, а також ст. 312 ЦПК у справі про усиновлення). Існування вказаної стадії у справах про усиновлення є достатньо обґрунтованим, оскільки одним із важливих завдань даної стадії є вирішення питання про участь у ній заінтересованих осіб, зокрема відповідного органу опіки та піклування, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземних громадян, – уповноваженого органу виконавчої влади (Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини). Підготовка справи до розгляду розпочинається з моменту постановлення суддею ухвали про відкриття провадження у справі і триває до постановлення ухвали про призначення справи до судового розгляду.

Водночас відповідними змінами доповнено ст. 312 ЦПК України частиною 4, відповідно до якої підготовку справи про усиновлення до розгляду повинно бути проведено не пізніше п'яти днів з дня відкриття провадження у справі. Підготовче засідання у справах про усиновлення не проводиться. На наш погляд, не можна погодитись зі скороченням даного строку, враховуючи низку питань, які мають місце на цьому етапі: залучення заінтересованих осіб, перелік документів, які повинні подати до суду органи опіки та піклування на цьому етапі, оцінку та

---

¹² Комаров В.В., Світлична Г.О., Удальцова І.В. Окреме провадження : монографія / за ред. В.В. Комарова. Х. : Право, 2011. С. 159.

дослідження їх судом з питань належності, допустимості, достовірності та достатності. А що вже казати у разі участі у процесі іноземних осіб (заявників чи безпосередньо дитини), коли на суддю лягатиме додатковий тягар щодо з'ясування обставин справи та підтвердження їх доказами. У зв'язку з цим скорочення строку на підготовку справи до розгляду є, без сумніву, спірним питанням. У розгляді справи предметом судової діяльності є перевірка підстав усиновлення, його відповідність інтересам особи, а також відсутність порушення інтересів інших осіб. Як у провадженні в справі про усиновлення до судового розгляду у попередньому судовому засіданні, так і під час судового розгляду справи увага має бути зосереджена на з'ясуванні умов та обставин, за наявності яких усиновлення може бути здійснене¹³. Суд зобов'язаний перевірити наявність передбачених законом підстав для усиновлення, якими є такі: згода батьків дитини на усиновлення (якщо є необхідність); відповідність заявника вимогам до осіб, які можуть бути усиновлювачами; чи є дитина або повнолітня особа відповідно до законодавства суб'єктом усиновлення; наявність згоди дитини на усиновлення (якщо це можливо); відповідність висновку органу опіки та піклування і дозволу на усиновлення уповноваженого органу виконавчої влади необхідним вимогам¹⁴.

Аналізуючи підготовку справи до розгляду у справах про усиновлення, вітчизняний вчений-процесуаліст М.М. Ясинок звертає увагу на певні процесуальні дії судді. Так, суд повинен перевірити наявність усиновлювачів в обліку осіб, які бажають усиновити дитину. Такий облік ведеться відділами та управліннями районних, районних у містах рад, на які покладено безпосереднє ведення такого обліку. Також суд перевіряє наявність судових рішень, якщо батьки дитини визнані безвісно відсутніми, оголошені померлими, визнані недієздатними або є невідомими чи не забрали дитину з пологового будинку протягом двох місяців після її народження. Суд перевіряє наявність письмової згоди іншого з подружжя на усиновлення її дитини, посвідченої нотаріально, згоди опікуна, піклувальника на усиновлення дитини, якщо така опіка чи піклування мали місце, письмової згоди закладу охорони здоров'я або навчального закладу, де перебуває дитина, яка не має батьків. Суд перевіряє наявність статусів

---

¹³ Правова позиція Верховного Суду України «Судова практика у справах про усиновлення». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1A49974B2155F9D1C227B7C004A99C](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1A49974B2155F9D1C227B7C004A99C).

¹⁴ Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. № 3. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>.

«дитина-сирота» або «дитина, позбавлена батьківського піклування», які надаються Службою у справах дітей¹⁵.

Окремої уваги потребує участь у таких справах іноземних громадян – заявників чи дітей, адже в такому разі на суд покладається в рази більше процесуальних дій та обов'язок ретельно дослідити та оцінити всі докази у справі, на що, безумовно, потрібен достатній час. У законодавстві України встановлена низка особливостей, які слід враховувати при здійсненні усиновлення іноземними громадянами: 1) іноземці можуть усиновити українську дитину лише після вичерпання національних можливостей її влаштування в сім'ю; 2) переважне право на усиновлення дитини-громадянина України мають іноземці, які є родичами дитини, громадянами держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги, подружжя; 3) для здійснення усиновлення іноземцями дитина має пробути не менше одного року на обліку в урядовому органі державного управління з усиновлення та захисту прав дитини; 4) іноземні громадяни не можуть всиновлювати українських дітей віком до одного року¹⁶.

Існують відповідні правила усиновлення дитини іноземним громадянином та проблеми, які можуть виникнути на шляху до усиновлення. Серед основних правил, встановлених чинним законодавством України, можна виділити такі: 1) пріоритет на усиновлення дитини мають українці, тобто усиновлення дитини іноземцем стане можливим з моменту вичерпання всіх можливостей влаштувати дитину в сім'ю українців; 2) переважне право серед іноземців на усиновлення дитини, що є громадянином України, мають іноземні громадяни, що є родичами цієї дитини, перебувають у шлюбі, є громадянами держав, котрі уклали з Україною договір про надання правової допомоги; 3) дитина може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менш як один рік на обліку в Мінсоцполітики та досягла п'яти років (ч. 2 ст. 283 СК України). Проте ст. 283 СК також містить винятки з цього правила; 4) усиновлення іноземцями провадиться за умови забезпечення дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено законами України. За усиновленою дитиною зберігається громадянство України до досягнення нею вісімнадцяти років. Вона має право на збереження своєї національної ідентичності відповідно до Конвенції про права дитини, інших міжнародних договорів¹⁷.

---

¹⁵ Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : Вид. 2-ге, перероб. та доп. / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. Київ : Алерта, 2020. С. 570.

¹⁶ Деркаченко Ю. Правова забезпеченість і соціальна зумовленість міжнародного усиновлення. *Юридична Україна*. 2006. № 4. С. 95–100.

¹⁷ Розгон О.В. Значення імплементації норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство. *Альманах міжнародного права*. 2016. № 13. С. 135–142.

Підтримуємо позицію К.І. Березовської, яка зазначає, що правовідносини усиновлення з іноземним елементом є одними із найскладніших, зокрема, через особливий суб'єктний склад, який зумовлює суттєві особливості їх змісту, порядку виникнення і припинення, відмінні від усиновлення дітей-громадян України громадянами України, які проживають на її території¹⁸.

2. Розгляд справи та ухвалення судового рішення

Що стосується стадії *розгляду справи по суті*, то вона теж має свої особливості. Стосовно строку розгляду справи зазначимо, що законодавець щодо вказаної категорії справ не встановлює спеціального строку, тому за загальним правилом суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті. (ч. 2 ст. 210 ЦПК). За новою редакцією ч. 5 ст. 313 ЦПК суд розглядає справу про усиновлення дитини протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі. З іншого боку, аналіз судової практики доводить, що під час розгляду та вирішення справ про усиновлення доволі часто виникають певні ускладнення в процесі, зокрема й зупинення провадження у справі, відкладення розгляду справи, оголошення перерв тощо. Це дає підстави стверджувати про збільшення строку розгляду справи.

Згідно з чинним законодавством, такі справи розглядаються колегіально, тобто за участі одного судді та двох присяжних. Однак процесуальною новацією є розгляд справ про усиновлення суддею одноособово, тобто без залучення присяжних. Проте ми переконані у доцільності залишення колегіального розгляду справи, що дозволяє більш повно забезпечити дотримання законних прав та інтересів дитини. Не завжди одному судді з огляду на його вік, завантаженість, стаж роботи та професіоналізм буде легко розібратися і детально з'ясувати всі обставини справи. І саме участь присяжних, які досить часто є старшими за віком від судді, мають більший життєвий досвід, психологічні особливості, звертають більше уваги на деталі справи, мають власне бачення вирішення справи по суті, не тільки керуючись нормами права, дотримання яких є, без сумніву, важливим, забезпечити належний захист прав, свобод та інтересів осіб¹⁹. Л.А. Кондрат'єва слушно зазначає, що передбачений Конституцією України принцип участі народу у здійсненні правосуддя необхідно визначити як урегульовану чинним законодавством систему правових положень, які в концентрованому вигляді регламентують право представників народу

---

¹⁸ Березовська К.І. Правове регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2019. С. 10.

¹⁹ Татулич І.Ю. Правовий статус присяжних у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 71. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/14.pdf> ICV 2018:49.43 ICV 2017:49.43.

здійснювати судову функцію державної влади шляхом безпосередньої участі у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних²⁰.

Справа розглядається за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих осіб та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати. З огляду на це закон передбачає особисту участь заявника у процесі, що теж відрізняє дану категорію справ від інших справ у цивільному судочинстві, де в процесі може брати участь особа або її представник. Зазвичай заявник може реалізувати конституційне право на правничу допомогу (ст. 59 Конституції України), яке також закріплене в ст. 15 ЦПК України та інших нормативно-правових актах, однак під час розгляду справи по суті законодавець зобов'язує заявника до безпосередньої участі у процесі.

Відповідно до п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 30.03.2007 р. розгляд справи за відсутності заявника є підставою для скасування ухваленого рішення. На жаль, аналіз судової практики свідчить про непоодинокі випадки розгляду та вирішення справ про усиновлення без участі заявника та заінтересованих осіб. У такому разі вирішення проводилось на підставі заяв зазначених учасників про розгляд справи за їх відсутності. Також є випадки, коли не залучали до розгляду справ і саму дитину, що, на нашу думку, теж є незаконним, адже дитина повинна дати згоду на усиновлення, якщо це відповідає її віку.

Вірно вказують деякі вчені, що норма ст. 218 СК України вимагає конкретизації. Так, згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові, однак у СК України відсутня норма, яка б установлювала таку відповідність, що може призводити до неоднакового застосування, а іноді і взагалі неможливості застосування цієї норми на практиці. Тобто закон не встановлює ні мінімального віку, з настанням якого пов'язується настання такого ступеня зрілості дитини, коли її думка має правове значення, ні конкретної форми виразу такої згоди²¹.

Згідно зі ст. 12 Конвенції ООН про права дитини, суд зобов'язаний вислухати думку дитини, але при прийнятті рішення суд насамперед буде керуватися не її думкою, а її інтересами. При цьому вимога ст. 12 Конвенції ООН про права дитини вдало знайшла своє відображення в ст. 171 СК України, яка чітко закріплює право дитини на те, щоб бути

---

²⁰ Кондрат'єва Л.А. Правовий статус народного засідателя в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. Випуск 728. Правознавство. С. 82.

²¹ Кондрат'єва Л.А., Бурдейна Н.В. Згода дитини на усиновлення як обов'язкова умова усиновлення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 578. Правознавство. С. 81.

вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном²².

Яскравим прикладом є рішення ЄСПЛ у справі «М. С. проти України» від 11.07.2017 року (заява № 2091/13), де Суд наголосив, що в таких справах основне значення має вирішення питання про те, що найкраще відповідає інтересам дитини. На сьогодні існує широкий консенсус, у тому числі й у міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що у всіх рішеннях, які стосуються дітей, їхні найкращі інтереси повинні мати першочергове значення. При цьому ЄСПЛ зауважив, що при визначенні найкращих інтересів дитини в кожній конкретній справі необхідно враховувати два аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зв'язку із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку в безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним. Принцип пріоритету інтересів дитини домінує і в справі «Піні і Бертані та Манера і Атрипальді проти Румунії» від 22 червня 2004 року.

Участь дитини у судовому засіданні зумовлена не тільки згодою її на усиновлення, але й тим, що необхідна згода дитини також на зміну прізвища та по батькові, про що теж часто зазначають заявники у своїх заявах про усиновлення, і суди задовольняють їх вимоги у своїх рішеннях (*Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 19.03.2021 р. у справі № 607/3463/21/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96133033>; Рішення Шаргородського районного суду Вінницької області від 26 лютого 2021 р. у справі №152/61/21/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95218526>*). Таку згоду висловлює сама дитина або відомості про згоду на усиновлення повинні бути зазначені у висновку органу опіки та піклування.

Як вірно зазначає З.В. Ромовська, семирічний вік вибраний не випадково. Дитина готується до школи або вже навіть навчається, саме під цим прізвищем відома у своєму середовищі, тому сама має брати участь у вирішенні питання про його заміну²³.

Для забезпечення таємниці усиновлення суд розглядає справу в закритому судовому засіданні у випадках, встановлених Сімейним

---

²² Про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення : Конвенція ООН від 29 травня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365.

²³ Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / З.В. Ромовська. К. : ВД «Ін Юре», 2003. С. 295.

кодексом України, що є винятком принципу гласності. Однак з огляду на зміст ч. 7 ст. 7 ЦПК суд проводить закритий розгляд за клопотанням учасників справи, тоді як ч. 3 ст. 313 ЦПК зобов'язує суд провести закрите судове засідання. Враховуючи специфіку справ про усиновлення, ми вважаємо, що з метою захисту прав, свобод та інтересів дитини, дотримання таємниці усиновлення беззаперечним є те, що розгляд таких справ повинен проводитись у закритому судовому засіданні незалежно від того, є клопотання учасників справи чи ні, про що суддя має вказати і в майбутньому судовому рішенні, яке він ухвалить. Науковці Л.А. Савченко та Т.В. Шевченко розуміють таємницю усиновлення як сімейну таємницю, тобто сукупність інформації, якою володіють лише члени сім'ї та як виняток спеціально уповноважені особи через виконання ними своїх повноважень щодо окремих аспектів сімейного життя, розголошення якої може призвести до заподіяння значної шкоди її носіям²⁴. Наприклад, у Латвії розголошення таємниці усиновлення проти волі усиновлювача вважається злочином, а Кримінальний Кодекс передбачає за це покарання. Отже, держава зобов'язана розслідувати та карати несанкціоноване розголошення інформації про усиновлення²⁵. Національне законодавство також передбачає кримінальну відповідальність за порушення таємниці усиновлення. Так, розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років (ст. 168 КК України). На позиціях збереження таємниці усиновлення виступають такі країни, як Аргентина, Болгарія (при повному усиновленні), Іспанія, Литва, Польща, Російська Федерація, Хорватія. Хоча більшість країн законодавчо врегульовують питання таємниці усиновлення, однак законодавство низки країн, наприклад, Королівства Бельгії, не містить жодної вказівки щодо зазначеного інституту²⁶.

З огляду на аналіз ч. 1 ст. 313 ЦПК та судової практики зазначимо, що справи про усиновлення розглядаються за участі вищезазначених учасників справи. Проте переконливою є позиція Г.В. Мудрецької, яка вважає, що з огляду на всі проблеми та на значущість самого інституту усиновлення вбачається за необхідне: 1) розмежувати повноваження

---

²⁴ Савченко Л.А. Таємниця усиновлення. За і проти. Л.А. Савченко, Т.В. Шевченко. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. С. 122.

²⁵ Confidentiality of adoption information. Human Rights Guide. 2020. URL: <https://www.cilvektiesibugids.lv/en/themes/family/parents/adoption/confidentiality-f-adoption-information>.

²⁶ Журило С.С. До питання про необхідність забезпечення таємниці усиновлення в Україні. *Часопис цивілістики*. 2014. № 16. С. 187–190.

органів державної влади в сфері усиновлення та їх посадових осіб; 2) встановити сувору відповідальність за порушення нормативно-правових актів, що регулюють вказані правовідносини; 3) встановити громадський контроль за дотриманням прав та інтересів дітей-громадян України під час міжнародного усиновлення; 4) легалізувати діяльність комерційних агентств у сфері усиновлення з іноземним елементом²⁷.

На жаль, сьогодні не вирішеним законодавчо залишається питання щодо участі прокурора у справах про усиновлення саме громадянами України, оскільки у п. 5.3 наказу Генеральної прокуратури України «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 06.12.14 р. № 16гн йдеться про забезпечення обов'язкової участі прокурорів при розгляді судами справ про усиновлення дітей іноземними громадянами.

У п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 30.03.2007 р. «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» роз'яснено, що суд може залучити до участі у справі прокурора для надання висновку.

Обов'язкову участь прокурора під час розгляду справ про усиновлення у своїх дисертаційних дослідженнях доводять О.О. Грабовська та Т.А. Стоянова, зазначаючи, що відповідно до специфіки справ про усиновлення та правозахисної діяльності прокуратури пропонується розглядати справи про усиновлення громадянами України з обов'язковою участю прокурора при здійсненні судочинства²⁸.

Водночас у науці цивільного процесуального права є думки, які унеможливають участь прокурора в даній категорії справ. Зокрема, А.С. Олійник вважає, що пропозиція щодо обов'язкової участі прокурора під час розгляду справ про усиновлення є досить суперечливою, оскільки обов'язкова участь прокурора в цивільному процесі у певних категоріях справ суперечить принципам цивільного судочинства. Аналіз судової практики свідчить, що участь прокурора у справах про усиновлення є формальною. Крім того, відповідно до ст. 56 ЦПК України суд має право вирішити питання про залучення прокурора для подання висновку, враховуючи конкретні обставини

---

²⁷ Мудрецька Г.В., Рагімова Е.М. Актуальні питання судового розгляду справ про усиновлення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 130–131.

²⁸ Грабовська О.О. Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.03; Київський нац. Ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. С. 11; Стоянова Т.А. Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України : автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2009. С. 11.

справи та її складність²⁹. Залучення прокурора до розгляду справ про усиновлення, на думку О.О. Коваленка, є правом, а не обов'язком суду, і суд має вирішувати питання його залучення до участі в таких справах, якщо суд визнає це за необхідне³⁰.

Справді, чинний ЦПК не передбачає у даних справах прокурора, за участі якого дані справи розглядалися би. Однак, розглядаючи питання учасників справи про усиновлення, на наш погляд, розширення потребує коло суб'єктів за обов'язковою участю яких суд розглядає такі справи, тим паче, що подібний підхід щодо обов'язкової участі у розгляді справи прокурора законодавець застосував при розгляді заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку (ст. 341 ЦПК), що, на думку як науковців, так і практиків, є цілком виправданим. Безумовно, не потребує доведення той факт, що відповідно до Конституції України, а саме п. 3 ст. 131-1, прокурор здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Однак відповідно до ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом. Прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист³¹. Крім того, ЦПК України також дозволяє участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 56–57 ЦПК). Іншими словами, складність та актуальність зазначених вище питань дають підстави стверджувати про необхідність залучення до вирішення таких питань прокурора.

Відповідно до ч. 1–3 ст. 314 ЦПК за результатами розгляду заяви суд ухвалює рішення, яким задовольняє заяву або відмовляє у її задоволенні. У разі задоволення заяви суд зазначає у резолютивній

---

²⁹ Олійник А.С. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми. *Судова апеляція*. 2009. № 1 (14). С. 144–145.

³⁰ Коваленко О.О. Особливості розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 90.

³¹ Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

частині рішення про усиновлення дитини або повнолітньої особи заявником. Також за клопотанням заявника суд вирішує питання про зміну імені, прізвища та по батькові, дати і місця народження усиновлюваної дитини, про зміну імені, прізвища та по батькові усиновленої повнолітньої особи, про запис усиновлювачів батьками (ст. 229–231 СК). Усиновлення вважається здійсненим із дня набрання законної сили рішенням суду. У разі задоволення вищезазначених клопотань судові рішення надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення.

Юридичні факти, що входять до складу усиновлення, створюють можливість виникнення між усиновлювачем та усиновленим родинних (батьківських) правовідносин. Факт усиновлення породжує певні правові наслідки: 1) з моменту здійснення усиновлення, а ним вважається день набрання чинності рішенням суду, припиняються особисті та майнові права і обов'язки між біологічними батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими родичами за походженням, крім випадків, передбачених законодавством; 2) з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між усиновлювачем і усиновленою особою; 3) усиновлювачі набувають статусу матері, батька, а усиновлені – статусу сина, дочки. Усиновлювачу надаються ті ж права та покладаються обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, які є у біологічних батьків. У передбачених законом випадках дитина може зберігати права, які вона мала до усиновлення. Це стосується права на пенсію, допомогу та інших соціальних виплат³².

Слід погодитись з думкою В. Микитина, що усиновлення тягне за собою такі ж юридичні наслідки, які настають внаслідок народження дитини, оскільки усиновлена дитина прирівнюється до рідної. Усиновлення створює цілу систему сімейно-правових відносин: між усиновлювачами і усиновленими виникають права та обов'язки, аналогічні тим, які існують між батьками і дітьми; усиновлена дитина щодо родичів усиновлювача набуває прав і обов'язків, які існують між кровними родичами; при народженні дітей в усиновленої дитини між цими дітьми і усиновлювачем і його родичами виникає правовий зв'язок, аналогічний правам і обов'язкам при кровноспорідненому зв'язку. Отже, здійснений акт усиновлення наділяє усиновлювачів правами та покладає на них обов'язки, визначені нормами сімейного законодавства, як і батьків дитини³³.

---

³² Косенко Н.П. Поняття та значення усиновлення в національному законодавстві України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2013_4_7

³³ Микитин В. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017 р. Випуск 2 (10). 2017 р. С. 70.

На даному етапі слід звернути увагу на те, що батьки дитини мають право відкликати свою згоду на її усиновлення після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили. У такому разі, згідно з ч. 5 ст. 314 ЦПК, суд скасовує своє рішення і поновлює розгляд справи. Однак в цьому випадку справа буде розглядатись за правилами позовного провадження, оскільки виник спір про право.

Так, змінами до ст. 242 СК України пропонується встановити, що у разі скасування усиновлення за рішенням суду в зв'язку з тим, що таке усиновлення суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання, суд одночасно вирішує питання про позбавлення усиновлювача батьківських прав стосовно цієї дитини. На наш погляд, є доволі неоднозначною пропозиція щодо встановлення обов'язкового припису для суду вирішувати питання про позбавлення усиновлювача батьківських прав під час розгляду справи про скасування усиновлення, якщо таке усиновлення суперечить інтересам дитини. Вважаємо, що справедливо стверджує практикуючий адвокат Антон Діденко, що у першу чергу слід зазначити, що таке правило не узгоджується з принципом диспозитивності цивільного судочинства, який відповідно до статті 13 ЦПК України передбачає, що суд розглядає справи за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, у межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи³⁴. Крім того, питання, яке пропонується вирішити у новій ч. 4 ст. 242 СК, вже врегульоване у ч. 1 ст. 239 СК, згідно з якою у разі скасування усиновлення припиняються права та обов'язки між дитиною та усиновлювачем і його родичами, що виникли у зв'язку з усиновленням. Отже, одночасно зі скасуванням усиновлення припиняються й батьківські права щодо дитини, а тому потреба у внесенні запропонованих змін до ст. 242 СК України відсутня.

Оскарження судового рішення теж наразі відбувається за загальним правилом процесуального законодавства. Однак доповненням до ч. 1 ст. 354 визначається, що апеляційна скарга на рішення суду про усиновлення дитини подається протягом десяти днів з дня його оголошення. Вважаємо, що це може ускладнити подання апеляції на ухвалене рішення, внаслідок чого можуть бути порушені як права учасників справи на апеляційне оскарження, так і права та законні інтереси дитини.

Отже, попри достатньо довгий період існування інституту усиновлення в Україні, він все ще потребує пильної уваги та значних змін. Зокрема, К. Домбровський визначає такі напрями удосконалення державного регулювання інституту усиновлення під час економічної кризи в Україні: 1) впровадження на рівні держави та усиновлювачів прозорої процедури усиновлення за допомогою автоматизованої системи; 2) координація дій суб'єктів публічного адміністрування у

---

³⁴ Діденко А. Ініціативи щодо зміни процедури розгляду справ про усиновлення дитини. URL: <https://blog.liga.net/user/adidenko/article/36218>.

сфері усиновлення з «потенційними батьками» та забезпечення їх належного взаємозв'язку з метою посилення заходів боротьби щодо недопущення порушення прав дітей, які були усиновлені; 3) формування чіткого механізму реалізації законодавчої та нормативної бази у сфері усиновлення щодо недопущення порушення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 4) систематичне проведення інформаційної роботи серед населення щодо фактів порушення прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою запобігання негативним наслідкам; 5) створення Єдиного Реєстру усиновлювачів та дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також порушників процедури усиновлення; 6) розроблення механізму для завантаження всієї документації в електронну систему в рамках проведення реформи у сфері усиновлення; 7) удосконалення електронної системи у сфері усиновлення через запровадження надійного захисту персональних даних дітей, яких усиновили, та усиновлювачів, впровадження відповідальності за розповсюдження електронних даних пацієнтів; 8) впровадження в систему освіти та в систему підвищення кваліфікації соціальних працівників навчання щодо психологічного супроводження під час та після усиновлення; 9) запозичення позитивного зарубіжного досвіду та внесення відповідних змін до національного законодавства щодо процедури усиновлення; 10) проведення належної професіоналізації прийомних вихователів та здійснення достатньої фінансової підтримки для вирішення проблем з безробіттям та проведення щодо цього питання інформаційної кампанії (оскільки зайнятість для кожної особи має вагомe місце в житті, в тому числі для прийняття рішення щодо усиновлення); 11) посилення соціальної реклами для сприяння і заохочення сімейних форм виховання; 12) делегування з центрів соціальних служб деяких повноважень у сфері соціального захисту дітей-сиріт громадським організаціям; 13) організація співпраці неурядових інституцій з органами державної влади та місцевого самоврядування шляхом замовлення останніми певних громадських завдань, в тому числі і в сфері соціального захисту дітей-сиріт з повною чи частковою фінансовою підтримкою, що одночасно буде сприяти зайнятості населення; 14) популяризація інформації про можливість здійснювати благодійні внески на рахунок громадських організацій, що здійснюють діяльність у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 15) удосконалення юридичної відповідальності за порушення процедури усиновлення. Автор вважає, що доречним було б провести всі зазначені заходи комплексно та одночасно, оскільки ці пропозиції потребують реалізації вже сьогодні³⁵.

---

³⁵ Домбровський К. Державне регулювання інституту усиновлення під час економічної кризи в Україні. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2020. № 4. С. 38–42.

ВИСНОВКИ

Забезпечення права дітей на сімейне виховання, повноцінний розвиток було, є і залишається одним із важливих питань національного значення, яке необхідно вивчати, розглядати й розв'язувати у різних напрямках. Важливість проблеми забезпечення права кожної дитини на виховання в сімейному оточенні зумовлена тим, що саме його задоволення є чи не найголовнішою умовою становлення людини, яка підростає, розвивається як особистість. Головною і визначальною ідеєю інституту усиновлення є найкраще забезпечення при усиновленні захисту інтересів дитини, а також турбота про дітей, які втратили батьків або з інших причин позбавлені батьківського піклування.

Проаналізувавши національне цивільне процесуальне законодавство, норми якого закріплюють процесуальний порядок провадження у справах щодо усиновлення, можемо дійти висновку, що нормативно-правове регулювання зазначеного інституту потребує внесення певних змін та доповнень щодо його вдосконалення з метою ефективної реалізації в цивільному судочинстві. Зокрема, це чітке закріплення підсудності справи за місцем проживання дитини або повнолітньої особи; розширення кола заінтересованих осіб; обов'язкове проведення підготовки справи до розгляду; тривалі строки розгляду справи (за правилами позовного провадження) колегіальний розгляд справи; ухвалення рішення виключно на підставі згоди дитини на її усиновлення, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення; розгляд справи з обов'язковим повідомлення та за безпосередньої участі заявника, заінтересованих осіб та прокурора; загальний строк оскарження судового рішення у разі його незаконності та необґрунтованості тощо.

Процедура усиновлення дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, яка проживає в Україні, іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України, є досить складною та складається з багатьох етапів. Перш ніж потрапити до суду, громадяни, які бажають усиновити дитину, повинні пройти досудову процедуру усиновлення. Деякі вчені теж обґрунтовано пропонують вважати проходження державного обліку громадянами України, які постійно проживають на території України і бажають усиновити дитину, досудовим етапом усиновлення внаслідок того, що він є обов'язковим для проходження у разі усиновлення, за результатами цього етапу отримується висновок про доцільність усиновлення, що свідчить про дотримання усіх необхідних умов усиновлення та про досягнення мети усиновлення, тобто відповідність усиновлення найвищим інтересам дитини³⁶. Відповідно, всі державні

---

³⁶ Стоянова Т.А. Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. С. 10–11.

органи та установи повинні пересвідчитись, що заявники дійсно готові на усиновлення та дитині буде надана необхідна матеріальна, моральна та соціальна підтримка. Удосконалення сучасної нормативної бази з питань усиновлення актуальне завжди, адже в Україні дедалі збільшується кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, значна частина яких поповнює дитячі будинки та школи-інтернати, а тому свої рішення держава має приймати виважено, забезпечуючи передусім інтереси дитини.

Можемо констатувати, що сьогодні потребує вдосконалення чинний механізм контролю за дітьми, усиновленими іноземцями, який є нині малодієвим. Видається важливим і питання стосовно того, що іноземні усиновителі не часто ставлять дитину на консульський обік, не надають звіти посольству України. Виникає питання захисту дітей від насилля у сім'ї в першу чергу та від порушення інших її прав. Відсутність чіткого та ефективного нагляду за дотриманням прав та благополуччя дитини є однією з найбільших проблем сучасного інституту міжнародного усиновлення. Однак перелічені питання заслуговують на окремий аналіз та дослідження автором.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу однієї зі справ окремого провадження, тобто усиновленню. Досліджено процесуальний порядок розгляду судом справ про усиновлення. Проаналізовано проект Закону стосовно новел щодо процедури усиновлення дітей. Висвітлено колізійні питання чинного процесуального законодавства, яким врегульовано порядок усиновлення дітей. Автором розглянуто позиції науковців та практиків щодо правової природи справ про усиновлення. Зроблено висновок щодо доцільності розширення кола суб'єктів, уповноважених брати участь при розгляді даних справ. Цей перелік доповнено таким учасником, як прокурор, що сприятиме ефективному судочинству, справедливому судовому захисту прав, свобод та інтересів особи, ухваленню законного та обґрунтованого рішення. Сформульовано висновки та пропозиції, спрямовані на вдосконалення процесуального порядку розгляду та вирішення справ про усиновлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про права дитини ООН від 20 листопада 1989 р., ратифіковано Постановою ВР № 789-12 від 27 лютого 1991. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
2. Глиняна К.М. Правове забезпечення таємниці усиновлення. URL: <http://apdr.in.ua/v38/20.pdf>.
3. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених

дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2008 р. № 905. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995>.

4. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-VI (в редакції від 07.01.2018 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № № 40–41, 42. Ст. 492.

6. Стоянова Т.А. Процесуально-правова природа справ про усиновлення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 133–138.

7. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури розгляду судових справ, пов'язаних із захистом прав дітей. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68361.

8. Коваленко О.О. Особливості розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 88–92.

9. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. І.В. Жилінкової. Х. : Ксилон, 2008 (коментар до ст. 211 СК). Апеляція – правовий портал. <http://apelyacia.org.ua>.

10. Олійник А.С. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми. *Судова апеляція*. 2009. № 1 (14). С. 144–145.

11. Тубольцева Я.С. Особливості суб'єктного складу у справах про усиновлення. *Інформація і право*. 2019. № 3 (30). С. 132–139.

12. Комаров В.В., Світлична Г.О., Удальцова І.В. Окреме провадження: монографія / за ред. В.В. Комарова. Х. : Право, 2011. 312 с.

13. Правова позиція Верховного Суду України «Судова практика у справах про усиновлення». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1A49974B2155F9D1C227B7C004A99C](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1A49974B2155F9D1C227B7C004A99C).

14. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. № 3. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>.

15. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар: Вид. 2-ге, перероб. та доп. / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2020. 810 с.

16. Деркаченко Ю. Правова забезпеченість і соціальна зумовленість міжнародного усиновлення. *Юридична Україна*. 2006. № 4. С. 85–100.

17. Розгон О.В. Значення імплементації норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство. *Альманах міжнародного права*. 2016. № 13. С. 135–142.

18. Березовська К.І. Правове регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2019. 22 с.

19. Татулич І.Ю. Правовий статус присяжних у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 67–72. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/14.pdf> ICV 2018:49.43 ICV 2017:49.43.

20. Кондрат'єва Л.А. Правовий статус народного засідателя в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. Випуск 728. Правознавство. С. 79–83.

21. Кондрат'єва Л.А., Бурдейна Н.В. Згода дитини на усиновлення як обов'язкова умова усиновлення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 578. Правознавство. С. 80–82.

22. Про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення : Конвенція ООН від 29 травня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365.

23. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / З.В. Ромовська. К. : ВД «Ін Юре», 2003. 532 с.

24. Савченко Л.А. Таємниця усиновлення. За і проти. Л. А. Савченко, Т.В. Шевченко. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. С. 122–126.

25. Confidentiality of adoption information. Human Rights Guide. 2020. URL: <https://www.cilvektiesibugids.lv/en/themes/family/parents/adoption/confidentialityof-adoption-information>.

26. Журило С.С. До питання про необхідність забезпечення таємниці усиновлення в Україні. *Часопис цивілістики*. 2014. № 16. С. 187–190.

27. Мудрецька Г.В., Рагімова Е.М. Актуальні питання судового розгляду справ про усиновлення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 129–131.

28. Грабовська О.О. Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.03; Київський нац. Ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 15 с.; Стоянова Т.А. Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 17 с.

29. Олійник А.С. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми. *Судова апеляція*. 2009. № 1 (14). С. 144–151.

30. Коваленко О.О. Особливості розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 88–92.

31. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

32. Косенко Н.П. Поняття та значення усиновлення в національному законодавстві України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 33–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2013_4_7.

33. Микитин В. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017 р. Випуск 2 (10). 2017 р. С. 69–73.

34. Діденко А. Ініціативи щодо зміни процедури розгляду справ про усиновлення дитини. URL: <https://blog.liga.net/user/adidenko/article/36218>.

35. Домбровський К. Державне регулювання інституту усиновлення під час економічної кризи в Україні. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2020. № 4. С. 38–42.

36. Стоянова Т.А. Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 17 с.

Information about the author:

Tatulych Iryna Yuriivna,

Ph.D. in Law,

Associate Professor at the Department of the Procedural Law
of the Faculty of Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
19, Universytetska str., Chernivtsi, 58000, Ukraine